

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ-РЕПРЕЗЕНТАНТИВ У ДІЛОВИХ ДОКУМЕНТАХ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ЕПОХИ

У пропонованій статті досліджується функціонування засобів передачі інформації у текстах документів генеральної канцелярії українських гетьманів. Розглядаються особливості подачі повідомлення різного ступеня вірогідності.

Ключові слова: староукраїнські документи, функціональні особливості, репрезентативи, репрезентативно-суппозитивні мовленнєві акти.

The article deals with the linguistic means of transmitting information in the texts of the documents of Ukrainian hetmans. The ways of sending messages of different credibility are investigated.

Key words: Old Ukrainian documents functional peculiarities, representative utterances, suppositives.

Основне завдання лінгвістичної прагматики — пояснити розбіжності між значенням речення як синтаксичної одиниці і значенням висловлення, реалізованого мовцем, вивчення сталих та змінних елементів мовленнєвого акту і дискурсу. Досліджуючи мову в дії, до найважливіших характеристик спілкування можемо віднести відповідність між цілями адресанта та очікуваннями адресата. Коли ми звертаємось до співрозмовника, то адресуємо йому певне цілісне утворення, і вживана послідовність слів має цінність остільки, оскільки складові стають компонентами смислового цілого. Вибір і організація мовних засобів залежить не лише від пропозиційних і модальних цілей, але й від умов, в яких проходить комунікація. Основою для успішного спілкування є явна орієнтація адресанта на ті характеристики адресата, які є релевантними при побудові спрямованого до нього тексту: “Адресант при породженні дискурсу завжди спирається на модель адресата. Розглядаючи лише письмово зафіксовані дискурси, вважаємо, що адресант певною мірою домінує... Домінування адресанта проявляється у тому, що завдяки односторонньому зв'язку писемної комунікації він нав'язує адресатові свою волю в конкретних межах [7: 8]. Засоби досягнення поставлених цілей є різноманітними, але в будь-якому разі можна простежити особливості взаємодії та взаємовпливу комунікантів. Мовленнєва діяльність набуває специфічних

ознак залежно від приналежності мовців до певного соціуму, правил та принципів поведінки, усталених у тогочасному суспільстві, отже, “процес визначення змісту “первинного” ілокутивного акту включає в себе врахування структури, семантики речення й даних мовного та/або ситуативного контексту [8: 17].

У процесі історичного розвитку були вироблені різноманітні засоби висловлення, які по-різному використовуються в текстах відповідних стилів. Прагмастилістичне дослідження текстів історичних документів вимагає врахування як змінних, так і традиційних рис мовленнєвого спілкування при виборі і застосуванні синтаксичних і лексичних засобів.

Встановлення державності в Україні 17 ст. означало піднесення престижу староукраїнської мови і використання її в офіційних установах. Актові документи гетьманської епохи в основному відповідають за змістом жанрам розпорядчих документів попередніх століть, але в них “починають поволі кристалізуватися самобутні риси, які, однак, не здобули завершення в зв’язку з упадком українського документа і виключенням його з сфери правової діяльності” [11: 7]. Своєрідна правова система, сформована в Україні за роки Визвольної війни, була необхідним елементом організації управління країною.

Формування держави не відбувається ізольовано, і з 1648 р. Україна стала активним фактором міжнародного життя Європи. Відомо, що до московського царя і воєвод гетьман та полковники писали лише староукраїнською мовою. Аналогічних прав намагалися добитися і українські послы на переговорах з Польщею поч. 1660 р. Як було вказано в інструкції: “Писма наши Рускіе всѣ дабы паки въ канцелярію коронную и великого княжества литовського введены и внесены были, и оными чтобъ вершенія отъ всѣхъ судовѣ въ російскихъ дѣлахъ устроены были, також посолства отъ насъ къ престоламъ королевскимъ и Рѣчи Посполитей природнымъ нашимъ языкомъ въ написаныхъ наказахъ приимано было, и отвѣты словесне и письменные такимъ же писмомъ давать, чтобы было постановлено на сеймѣ, послы наши договариватись должны будутъ” [2: 12]. Історик Т. Яковлева, визначна дослідниця доби Руїни, коментує цей документ так: “Наскільки нам відомо, це єдиний випадок, коли Військо Запорозьке вимагало визнання своєї мови як рівноправної у Речі Посполитій, — цього не було навіть у Гадяцькій угоді” [16: 60–61].

Функціонування староукраїнської мови як державної зумовлює активне вживання текстів ділових жанрів. Це сприяє утворенню віднос-

но стійких тематично, композиційно і стилістично типів висловлень, необхідних для побудови документів. Мета статті — прослідкувати, за допомогою яких мовних засобів у текстах ділових документів українських гетьманської канцелярії зазвичай подавалася нова інформація.

За Р. Якобсоном, “установка на референт, орієнтація на контекст — коротко кажучи, так звана референтивна (денотативна або когнітивна) функція — є провідним завданням багатьох повідомлень” [15: 198]. Але при передачі інформації мовець зазвичай оцінює її як надійну або сумнівну, тобто вказує, що вона потребує чи не потребує верифікації. “Згідно постулату якості..., вірогідність повідомлення складає ідеальну норму спілкування. Однак вивчення мовленнєвого спілкування свідчить про те, що надійність чи ненадійність повідомлення, яке передається слухачеві, повинна бути застереженою мовцем” [3: 5]. Передані таким чином відомості відповідно сприймаються адресатом “Залежно від того, яким чином мовець оцінює повноту своїх знань про описувані явища, зміст висловлення (пропозиція) може бути представлений як такий, що відповідає або не відповідає реальному” [13: 157]. Мета мовленнєвих актів-репрезентативів полягає у тому, щоб “різною мірою зафіксувати відповідальність мовця за повідомлення про певний стан справ, за істинність висловлюваного судження” [12: 181]. Тобто напрям пристосування для цього класу фраз — “слова — реальність”, висловлюваний психологічний стан — переконання. Такі формули входять до числа мовних засобів, що вказують на ставлення мовця до описуваних ним подій. За ступенем вірогідності повідомлюваного репрезентативи умовно можна поділити на висловлення передачі інформації та припущення.

1. Передача інформації

Нейтральним і основним засобом запровадження нової інформації у текст було дієслово-полонізм “ознаймити”, фраза “давати знати” та синоніми до неї. Ці вислови вживалися протягом усього досліджуваного періоду як в листуванні, так і в універсалах:

“А мы в. м. о себе ознаймуемъ, ижъ сего дня притягнули есьмо на Бужинскую пристань...” [1: 148];

“Нехай тое будет в. м. вѣдомо...” [5: 173];

“Туть же о неприятелехъ ... даемо знати...” [10: 427];

“Всѣмъ вобецъ и кождьому зособна, кому о томъ ведати належить, вшеякого стану и коньдыцыи людемъ, кому тулко сее наше показано будетъ писанье, до ведомости доводимъ...” [14: 216].

Дієслова передачі інформації додатково вказують на:

1) новизну, актуальність повідомлюваного: “...я же ізвіствую, іж ляхов за Дніпр переправилося хорогвей сто і шестдесят і большей еще ідут” [4: 253];

2) достовірність інформації: “Туть же в. м. осведчаемъ...” [1: 164];

3) факт передачі інформації, отриманої від іншої особи: “А я в. м. прекладаю, что тамъ в Глуховѣ пѣхоты и компании на станцяхъ найдуются” [9: 431];

4) статуси адресанта і адресата. Особливо чітко це можна прослідкувати на прикладі фраз з листів І. Мазепи до російських царів типу “...а и з моей подданской должности... о семь покорственно доношу” [9: 374]. Подібне оформлення фрази чітко вказує на більш високий статус адресанта стосовно адресата, і ядерне дієслово цілком відповідає ситуації, оскільки донесення зазвичай надсилають до вищих інстанцій [6].

2. Припущення

Репрезентативно-суппозитивні мовленнєві акти (МА припущення) висловлюють впевненість, сумнів, необхідність чи можливість повідомлюваного, ступінь відповідності змісту висловлення дійсності. Такі фрази підкреслюють:

1) очевидність, впевненість в істинності інформації:

“Маючи мы пѣвную ведомост с Полтавы...” [1: 276];

“А мы в том естесмо надежны...” [1: 257];

“...яко упевнены естесмо...” [1: 226];

“...тие вісті истинные и подлинные суть” [4: 612];

“...здалося и о тое в. ц. в. ознаймити, же певная вѣдомость зайшла...” [4: 48].

2) здогад, невпевненість:

“...здалося мнѣ, что того полку Переяславского... далѣй оставляти без совершеннаго полковника не пригоже...” [9: 402];

“...сподѣваемся уторгненья неприятелей...” [1: 253];

“...тое такъ разумѣемъ, же дошло рукъ вашемилостинныхъ...” [1: 245];

“Про тое уважаючи, ижъ тая орда... певнѣ захочеть гдѣ въ свѣжіе мѣста ударити...” [1: 252].

Саме необхідність підкреслити прагматичну спрямованість висловлення зумовила виокремлення групи репрезентативів, оскільки основне, нейтральне дієслово “говорити” не є перформативним. Для адресата важливо зрозуміти не лише зміст відомостей, але й особливості їх передачі адресантом. Передача важливих повідомлень стано-

вить значну частину листування, тому ситуації подання інформації у діловій кореспонденції представлені досить широко. Для розпорядчої документації основним є спонукання адресата до певної дії. Інформування є лише допоміжною стратегією впливу, додатковим аргументом на підтримку проголошеного волевиявлення. В основному репрезентативи є емоційно нейтральними, але можуть і виражати ставлення до нової інформації з боку мовця, особливо якщо його точка зору збігається з точкою зору слухача. При цьому слід зауважити, що на оцінку ступеня достовірності, план реальності/ірреальності повідомлюваного вказують не тільки відповідні дієслова, а також модальні прислівники, вставні слова, що додатково підкреслюють категоричність/некатегоричність судження і описують ситуативні умови спілкування. Специфічні мовні формули, узвичаєні для певного типу мовленнєвих актів, їхні прагматичні характеристики та особливості вживання у текстах різних жанрів є цікавим матеріалом дослідження та потребують глибокого вивчення.

1. *Акты*, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. — СПб., 1853. — Т. 5.
2. *Акты*, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. — СПб., 1867. — Т. 5.
3. Березенко В. М. Вірогідність як параметр констативного висловлювання та засоби її вираження в сучасній англійській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2003.
4. *Документи* Богдана Хмельницького (1648–1657) / За ред. І. Крип'якевича та І. Бутича. — К., 1961.
5. *Источники* Малороссійской исторіи, собранные Д. Н. Бантышемъ-Каменскимъ и изданные О. Бодянскимъ. — М., 1859. — Ч. 1–2.
6. *Источниковедие*. Теория. История. Метод. Источники российской истории. — М., 2000
7. Карпчук Н. П. Адресованість в офіційному та неофіційному англомовному дискурсі: Комунікативно-прагматичний аналіз: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Х., 2005.
8. Козловський В. В. Структурно-семантична організація та комунікативно-прагматична спрямованість речень з кон'юнктивом у сучасній німецькій мові: Автореф. дис. ... доктора філол. наук. — К., 1998.
9. *Листи* Івана Мазепи / За ред. В. Станіславського. — К., 2002. — Т. 1.
10. *Памятники*, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. — 2-е изд. — К., 1898. — Т. 3.
11. Проценко Л. А., Дашкевич Я. Р. Передмова // Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899. — К., 1971.

12. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1986. — Вып. 17.
13. *Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность* / Под ред. А. В. Бондарко. — Ленинград, 1990.
14. *Універсали* Богдана Хмельницького 1648–1657. — К., 1998.
15. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Пер. с англ // Структурализм: “за” и “против”. — М., 1975.
16. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди: 1659–1667 рр. — К., 2003.